

ELEMENTE DE CARACTER BIZANTINO-BALCANIC ÎN FORTIFICAȚIILE MEDIEVALE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ

GH. I. CANTACUZINO

Civilizația medievală din țările române, în multiplele aspecte ale culturii materiale cît și în diferitele manifestări artistice, este caracterizată prin continuarea și dezvoltarea fondului autohton, în primul rînd în domeniul culturii materiale și artei populare. La acestea s-a adăugat preluarea și prelucrarea unor variate elemente culturale, atît de origine sud-est europeană, mai precis balcanică de tradiție bizantină, cît și de factură occidentală prin filiera central-europeană, realizîndu-se o sinteză de o deosebită originalitate. Importanța prelucrării elementelor de caracter bizantino-balcanic a fost în repetate rînduri subliniată de specialiști și cercetată în diversele domenii în care s-a manifestat. În ceea ce privește construcțiile cu caracter militar și în general fortificațiile din zona cuprinsă între Carpații Meridionali și Dunăre, problema existenței acestor elemente a fost mai puțin pusă, nefiind privită întotdeauna în modul cel mai nimerit. A fost răspîdită, mai ales în primele decenii ale veacului nostru, tendința de a exagera importanța influenței occidentale în general și în special a activității cavalerilor teutoni în ceea ce privește apariția fortificațiilor din Muntenia. La aceasta a contribuit în primul rînd stadiul cu totul nesatisfăcător în care se afla cercetarea arheologică a vechilor fortificații de la sud de Carpați, ca și faptul că, fiind vorba de edificii în care utilitarul precumpănește, anumite înrîuriri stilistice sînt mult mai greu de sesizat.

În domeniul construcțiilor cu caracter militar, în evul mediu, Europa a fost puternic influențată de tradiția constructivă romană și de cea bizantină. Existența, în regiunea geografică care ne preocupă, mai ales în Oltenia și în partea de apus a Munteniei, dar sporadic și mai la răsărit, a fortificațiilor făcînd parte din sistemul limesului roman, ar putea ridica problema continuării tradiției acestor fortificații în evul mediu. Cum însă de la data încetării funcționării limesului roman la nord de Dunăre pînă la apariția fortificațiilor care ne preocupă s-au scurs mai multe secole, în care – pînă într-o vreme destul de înaintată – nu se cunosc în regiunile amintite nici măcar elemente simple de fortificare a așezărilor, nu poate fi stabilită o relație directă între ele, respectiv o transmitere directă a tradiției construcțiilor militare romane¹.

Informațiile izvoarelor scrise, ca și rezultatele cercetărilor arheologice, indică existența pe teritoriul țării noastre a unor fortificații de lemn și pămînt în perioada feudalismului timpuriu. Spre deosebire de situația din Transilvania sau Moldova, în Muntenia nu au fost sesizate și cercetate arheologic, pînă în prezent, astfel de fortificații din perioada amintită.

O deosebită însemnătate în problema primelor fortificații feudale din Muntenia, ca și în cea a urmăririi elementelor de caracter bizantino-balcanic în cadrul acestora, o au cetățile de la Slon, în bazinul superior al Teleajenului. Cele două cetăți, cea descoperită în veacul trecut de C. Bolliac pe dealul Grohotișului și cea cercetată cu cîțiva ani în urmă în punctul „La Comoară”, cu ziduri din blocuri de piatră fasonată, bolovani de rîu și cărămidă arsă la foc slab, legate cu mortar cu praf de cărămidă, dar și cu resturi de construcții de lemn sau de ziduri legate cu pămînt, reprezintă pînă acum cele mai vechi fortificații feudale de zid cunoscute la nord de Dunăre, fiind date în secolele IX–X².

¹ O excepție ar constitui-o cetățile ridicate pe locul unor fortificații romane, ca cea de la Turnu Măgurele sau cea din colțul sud-vestic al castrului Drubeta.

² Maria Comșa, *Die bulgarische Herrschaft nördlich der Donau während des IX und X. Jh. im Lichte der archäologischen Funden*, în „Dacia”, NS, IV, 1960, p. 403; idem, *Cercetările de la Slon și importanța lor pentru studiul formării relațiilor feudale la sud de Carpați*, în „Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al jud. Prahova”, II, Ploiești, 1969, p. 21–29.

Avînd fie rolul de apărare a uneia din principalele căi de acces spre Transilvania, fie caracterul unui centru întărit aparținînd unor conducători feudali, cetățile de la Slon vădesc elemente constructive de caracter bizantin, împreună cu altele de tradiție locală³. Dacă pînă în prezent descoperirile de la Slon apar ca un unicat, faptul se poate datora și hazardului descoperirilor arheologice, extinderii lor încă neîndestulătoare în zona subcarpatică. De altfel, a fost postulată, pe baza unor puncte de reper de la Slon, posibilitatea existenței unui punct întărit și în apropierea așezării din secolele IX–X de la Bucov⁴. Desigur că cercetările viitoare vor trebui să arate dacă, în perioada respectivă, vor mai fi existat și alte fortificații asemănătoare celor de la Slon. În orice caz descoperirile amintite vădesc însemnătatea deosebită a elementelor sud-dunărene, de caracter bizantin, în cadrul construcțiilor militare ridicate în regiunea de la sud de Carpații Meridionali.

Foarte probabil că tot insuficienței descoperirilor arheologice i se datorește și faptul că, în veacurile imediat următoare celor din care datează descoperirile din bazinul Teleajenului, nu se mai cunoaște, pe întregul teritoriu dintre Carpați și Dunăre, nici un alt fel de fortificații. Stadiul în care se găsea, pe planul dezvoltării relațiilor feudale, societatea locală din prima jumătate a secolului al XIII-lea – după informațiile furnizate de cunoscuta „Diplomă a Ioaniților” din 1247 –, trebuie să ne ducă la presupunerea existenței în aceste locuri, în perioada secolelor XI–XIII, a unor elemente de fortificare, mai probabil din pămînt și lemn, fapt căruia i se poate datora și dispariția lor.

Lipsa informațiilor asupra fortificațiilor dintre Carpați și Dunăre în secolele XI–XII face să nu poată fi urmărită nici inițierea pe care ar fi putut-o avea în acest domeniu activitatea constructivă bizantină de la Dunărea de Jos în secolele X–XI. În această privință, trebuie precizat că unei cetăți de proporțiile celei de la Păcuiul lui Soare – exemplu al dezvoltării la care ajunsese, urmînd principiile moștenite din antichitate, arhitectura militară a secolului X – este greu să-i găsim imitatori într-o regiune aflată abia pe o treaptă incipientă a cristalizării relațiilor feudale și dispunînd numai de resurse foarte sărace. Poate mai curînd exemplul Capidavei, unde deasupra incintei romane a fost ridicat un zid din piatră legată cu pămînt, să fi fost urmat; orice fel de indicii concrete ne lipsesc însă cu totul.

Dintr-o perioadă imediat următoare – primele decenii ale veacului al XIII-lea – datează efemera prezență a cavalerilor teutoni în Țara Birsei și întinderea expansiunii lor „*ultra montes nivium*” – pe teritoriul Munteniei, unde au ridicat și mult discutatul „*castrum munitissimum*”, despre care ne putem întreba dacă este același cu cetatea menționată cu numele de Cruceburg⁵. Problema localizării acestei fortificații a stîrnit numeroase discuții. Încercările de a considera teutonă cetatea de la Rucăr (Podul Dîmbovița) au fost categoric infirmate de cercetările arheologice⁶. Afară de eventualitatea plasării ei pe locul ruinelor de la Tabla Buții – necercetate încă sistematic, dar care

³ M. Comșa, *Cercetările de la Slon...*, p. 21 și urm.

⁴ M. Comșa, *Die bulgarische...*, p. 104.

⁵ „*Castrum quod Crucburg nominatur, quod cruciferi de Borza de novo construxerunt*” este amintit în diplomele lui Andrei II ca și în actul de întărire dat de papa Honoriu III în 1222 (D. I. R., C, *Transilvania*, veac. XI, XII, XIII, vol. I, nr. 130, 134, 139); „*castrum quod ultra montes nivium... construxerunt*”, sau „*castrum munitissimum*” este menționat de actele emise de cancelaria papală la 12 iulie 1225, 17 februarie 1226, 26 aprilie 1231 (D. I. R., C, *Transilvania*, veac. XI, XII, XIII, vol. I, nr. 168, 180, 206).

⁶ Cercetări întreprinse în 1968–1969 de colectivul condus de A. D. Alexandrescu.

după aspect datează probabil din secolul XIV⁷ – se poate emite și ipoteza că cetatea amintită a fost distrusă în timpul catastrofele invazii tătare din 1241, astfel putându-se explica și dificultatea găsirii urmelor ei. Desigur că ar fi hazardat să încercăm diverse presupuneri pornind de la o ipoteză greu de verificat, dar dacă așa se vor fi petrecut lucrurile este greu de crezut că o cetate care a dăinuit abia două decenii, în prima jumătate a secolului al XIII-lea, să fi avut o serioasă influență asupra unor construcții ridicate mult mai târziu.

Pe baza unor cercetări arheologice recente, s-a presupus că ar data din prima jumătate a veacului al XIII-lea două fortificații aflate în extremitatea apuseană a zonei ce ne preocupă. E vorba de fortificația situată în colțul sud-vestic al castrului Drubeta⁸ și de cetatea Grădețului, la cca 25 km de prima⁹. Amândouă au fost considerate ca făcând parte din sistemul de apărare compus dintr-un număr de cetăți de piatră sau de pământ al vechii formațiuni politice românești care era Țara Severinului, existentă în prima jumătate a secolului al XIII-lea¹⁰. Ele ar apărea astfel ca imediat anterioare cetății Severinului, în care se succed vestigii datînd din secolul al XIII-lea pînă la începutul secolului al XVI-lea.

Abia după formarea statului feudal al Țării Românești a început cristalizarea unui sistem de fortificații, ajuns la o formă încheiată în ultima parte a secolului al XIV-lea și începutul celui următor, în vremea îndelungatei și glorioasei domnii a lui Mircea cel Bătrîn, în condițiile dezvoltării economice pe o treaptă superioară a țării, a reorganizării ei militare în vederea luptei antiotomane.

În cadrul acestui sistem de fortificații putem distinge pe de o parte amenajările menite să apere diferitele așezări civile, fie sate, fie orașe – în acest din urmă caz trebuind să fie deosebite fortificațiile ce înconjurau întreaga așezare urbană și cele ce apărau curțile domnești, incluse în cele dintii – și pe de altă parte, fortificațiile cu caracter pur militar, fie amenajări ușoare, din pământ și lemn, destinate să adăpostească o tabără militară sau să servească de refugiu locuitorilor dintr-o anumită zonă, fie cetăți de zid cu scop strategic bine precizat, situate pe linia Dunării sau în regiunea muntoasă.

Tipul de fortificare a așezărilor sătești în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, așa cum este cunoscut din cercetările de la Coconi (Ilfov)¹¹ sau din cele recent începute de la Basarabi (Dolj)¹², cu valuri de pământ, palisade și șanțuri, vădește continuarea, desigur cu alte mijloace, a unei tradiții milenare.

Asupra modului în care erau fortificate orașele, spre deosebire de situația din Moldova, nu dispunem, din păcate, pentru Țara Românească decît de informațiile izvoarelor scrise. Țirgoviște era apărută de întărituri de lemn – cronicarul turc Tursun-Beg menționează la 1462 „cetatea de lemn” (Agaç Hisar) de aici¹³, iar la începutul veacului al XVI-lea (1515), Felix Petanchich preciza lipsa unor ziduri, apărarea orașului fiind asigurată de un șanț cu val¹⁴. Nu cunoaștem decît din relatările scrise mai târziu cum arătau aceste fortificații¹⁵, dar putem presupune, ca

și în cazul fortificării așezărilor sătești, că și aci – desigur la o scară mai mare – se continuau aceleași străvechi tradiții. Este inutil să căutăm în această privință analogii în regiunile de la sud de Dunăre, unde principalele orașe aveau părțile centrale întărite cu ziduri puternice și turnuri, ca în cazul orașelor Tirnovo¹⁶, Belgrad și Smederevo¹⁷, sau erau așezate în jurul unei fortărețe de piatră situată într-o poziție dominantă, ca la Siștov¹⁸, Vidin¹⁹ sau Cerven²⁰. Și acolo însă unele zone ale orașelor se pare că erau înconjurate de fortificații din lemn²¹.

Din categoria fortificațiilor cu rol pur militar, de caracter probabil temporar, este cunoscută, în urma cercetărilor arheologice, cetatea de la Frumoasa (jud. Teleorman), de la sfîrșitul secolului al XIV-lea²², fortificațiile ei din pământ și lemn (șanț și val cu palisadă) avînd un plan rectangular. Din mărturiile izvoarelor scrise reiese existența în secolul al XIV-lea și a altor fortificații ușoare, probabil de lemn și pământ, acele „indagina” menționate cu prilejul campaniei din 1330²³, sau cetățile și întăriturile („fortalicie et propugnacula”) amintite în legătură cu luptele din 1369 de pe lalomița dintre pîrcălabul cetății Dimboviței, Dragomir, și voievodul Transilvaniei, Nicolae²⁴.

Desigur că și în acest caz trebuie să fi existat o diversitate de forme în ceea ce privește aspectul acestor întărituri, în funcție desigur și de caracteristicile terenului. Multe astfel de fortificații vor mai putea fi probabil identificate printr-o atentă cercetare pe teren²⁵. Cetatea de pământ de la Frumoasa, împreună probabil cu altele asemănătoare, ca cea de la Frătești (jud. Ilfov), se încadrau în sistemul de fortificații al Țării Românești organizat de Mircea cel Bătrîn²⁶. În ceea ce privește tehnica de construcție, cetatea de la Frumoasa continuă, ca și fortificațiile de lemn și pământ ale așezărilor rurale și urbane, tradiția străveche autohtonă a acestui gen de lucrări; asemănări izbitoare de tehnică se pot găsi și la fortificațiile de lemn și pământ din Moldova veacului următor, la Birlad²⁷ sau Crăciuna²⁸. Nu trebuie neapărat să considerăm că planul regulat al cetăților de tipul celei de la Frumoasa reprezintă adaptarea la cerințele tehnicii constructive folosite aici a tipului de plan rectangular al cetății Giurgului²⁹ sau al unor fortificații balcanice cum ar fi cele de la Siștov, Vidin³⁰, Rudnik, Kupinik sau Zemun³¹; el

¹⁶ I. Nikolova, *Novi danni za plana na srednovekovnija grad Veliko Tarnovo*, „Arheologija”, Sofia, VI, 1964, 1, p. 10–15; N. Anghelov, I. Nikolova, *Krepostni steni i krepostni sâorâjenia na srednovekovata bălgarska stolița Tarnovo*, „Izvestiia na muzeia V. Tarnovo”, I, 1962, p. 57–72.

¹⁷ „Arheoloski spomenici i nalazišta u Srbiji”, II, Centralna Srbija, Beograd, 1956, p. 75 și urm.

¹⁸ Vălo Vălov, *Razkopki na Kaleto v gr. Svištov*, „Arheologija”, V, 1962, vol. IV, p. 7–15.

¹⁹ St. Mihailov, *Arheologiceski proučvaniia na krepostta Baba Vida vâv Vidin*, „Arheologija”, III, 1961, nr. 3, p. 1–18; Al. Kuzev, *Prinoși kâi istoriata na srednovekovnite kreposti za Dolniia Dunav*, III, „Izvestiia na narodni Muzei Varna”, IV (XIX), 1968, p. 27 și urm.

²⁰ S. Gheorghieva, Violeta Dimova, *Zamăkăt v srednovekovnii grad Cerven*, „Izvestiia na Arheol. Institut”, Sofia, XXX, 1967, p. 5–25.

²¹ Vezi gravura ce însoțea ediția cronicii lui H. Schedel, din 1493, în „Arheoloski spomenici i nalazišta u Srbiji”, I, Zapadna Srbija, Beograd, 1953, p. 41, fig. 8.

²² N. Constantinescu, *Cetatea de pământ din secolul al XIV-lea de la Frumoasa (r. Zimnicea)*, „SCIV”, XVI, 4, 1965, p. 731–742.

²³ *Chronicon Pictum Vindobonense*, ed. G. Popa-Lisseanu, „Izvoarele istoriei Românilor”, XI, București, 1937, p. 110.

²⁴ I. Turoczy, *Chronica Hungarorum ab origine gentis...*, în I. G. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungarorum veteres ac genuini*, Tyrnaviae, 1765, p. 311–312; cf. și Maria Holban, *Contribuții la studiul raporturilor între Țara Românească și Ungaria angevină*, „SMIM”, I, 1956, p. 42.

²⁵ E. Comșa și S. Morintz menționează la Frătești-Giurgiu o fortificație rectangulară de pământ, cu șanț și val – asemănătoare deci cu cea de la Frumoasa – și care este considerată ca putînd să dateze din epoca feudală (*Cercetări arheologice în raionul Giurgiu*, „SCIV”, IV, 3–4, 1953, p. 762; „SCIV”, V, 1–2, 1954, p. 327). Posibil ca și unele din cetățile de pământ notate de Gr. Tocilescu (Acad. RSR, ms. rom. 5137, f. 1–2 v.) să fie fortificații medievale similare.

²⁶ Vezi N. Constantinescu, *Cetatea de pământ...*, „SCIV”, XVI, 4, 1965, p. 741–742; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 128–140.

²⁷ M. D. Matei, *Date noi în legătură cu cetatea de pământ de la Birlad*, „SCIV”, X, 1959, 1, p. 117–134; M. D. Matei, L. Chițescu, în „Dacia”, NS, VII, 1963, p. 439–465.

²⁸ L. Chițescu, *Cu privire la localizarea cetății Crăciuna*, „SCIV”, XVIII, 1967, 2, p. 355–357; idem, *Noi considerații arheologice-istorice în legătură cu cetatea Crăciuna*, „SCIV”, XIX, 1968, 1, p. 81 și urm.

²⁹ Cetate cu plan pătrat după relatările lui Wavrin (vezi nota 66).

³⁰ Vezi notele 18–19.

⁷ Vezi în această problemă W. Horwath, în „Burzenland”, IV, 1, p. 47–55; K. Horedt, *Zur siebenbürgische Burgenforschung*, „Südostforschungen”, 1941, p. 586; Géza Bakó, *Cavalerii teutoni în Țara Birsei*, în „Studii”, X, 1957, nr. 1, p. 143–160; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, p. 11; P. Binder, *Contribuții la localizarea Cruceburgului și unele probleme legate de ea*, în „Muzeul regional Brașov. Culegere de studii și cercetări”, I, 1968, p. 121–136.

⁸ M. Davidescu, *Monumente medievale din Turnu Severin*, București, 1969, p. 14–23.

⁹ Idem, p. 26–32.

¹⁰ Idem, p. 23–32.

¹¹ N. Constantinescu, *Observații asupra satului fortificat din Țara Românească, în sec. XIV–XV*, „SCIV”, XIII, 1, 1962, p. 59–80.

¹² Cercetări conduse de D. Vilceanu, căruia îi mulțumesc pentru informațiile date.

¹³ *Cronici turcești privind țările române*, ed. M. Guboglu – Mustafa Mehmet, București, 1966, p. 67.

¹⁴ „*Tragoviscus metropolis valachorum et sedes peculiaris principum, inaccessibilis non muro, non moenibus cincta, sed fossa, vallo et aggeribus tantum cum sudibus praeacutis exterius positus...*”, în A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transsilvaniae Hungariae cum Moldavia et Valachia*, I, Budapeșt, 1914, p. 111.

¹⁵ Resturile „palancăi lui Sinan Pașa”, sesizate în săpăturile de la Radu Vodă din 1936, reprezintă un punct fortificat temporar și mult mai târziu; P. Lescaupier menționa în 1575 la București fortificații din trunchiuri de copaci – cf. P. Cernovodeanu, în „SMIM” IV, 1960, p. 443.

a fost desigur folosit ca fiind cel mai indicat într-o regiune de cîmpie.

Ne vom îndrepta atenția asupra ultimelor două categorii de fortificații, cele zidite din piatră sau cărămidă: reședințele domnești întărite și cetățile cu caracter strategic ridicate pe linia Dunării sau în regiunea muntoasă.

Urmărirea, în cadrul acestor fortificații, a elementelor balcano-bizantine, implică o serie de dificultăți. Fiind vorba de construcții în care esteticul era subordonat caracterului funcțional, detaliile artistice putînd apărea doar sporadic, anumite influențe stilistice se pot mult mai greu discerne decît la celelalte construcții civile și cu atît mai mult decît la cele religioase. Afară de aceasta, datorită stării de ruină avansată a tuturor acestor construcții (unele păstrate numai ca fundații, nici acestea complet cunoscute), observațiile asupra lor sînt silite să se rezume mai mult la elemente de plan sau de tehnică constructivă, asupra detaliilor structurale ale părții lor superioare datele fiind lacunare. Aceste inconveniente sînt mult accentuate de lipsa cercetărilor arheologice, ceea ce face ca să nu dispunem încă de date ce ar fi necesare unei priviri de ansamblu asupra fortificațiilor, în legătură cu datarea exactă, etapele de construcție și chiar planul multora dintre ele. O altă dificultate ține de stadiul cercetărilor privind fortificațiile balcanice – ne referim mai ales la cele mai apropiate de țara noastră, din Bulgaria și Iugoslavia – unde multe probleme legate în special de datarea numeroaselor cetăți își așteaptă încă rezolvarea.

Vom încerca să urmărim elementele de caracter sud-est european în planul și structura fortificațiilor medievale muntene precum și în tehnica de construcție a acestora. Desigur că această încercare se va lovi de dificultățile enunțate mai sus, iar anumite concluzii vor fi îngreunate de faptul că elemente din fortificațiile situate între Carpați și Dunăre, ce au analogii în lucrările similare balcanice, se pot întîlni și în alte regiuni, ca în Transilvania sau Ungaria, atît datorită influenței exercitate și asupra acestora de tradiția constructivă bizantină, cît și pur și simplu datorită faptului că unele soluții, care erau cele mai indicate în anumite condiții de teren etc., puteau fi adoptate în mod spontan în zone diferite, în forme apropiate. În acest caz va trebui să încercăm a stabili care din aceste elemente își au într-adevăr originea la sudul Dunării.

Urmărind aspectul planului cetăților, trebuie să ținem de la început seama de faptul că acesta este determinat direct de situația topografică. Cetățile situate pe linia Dunării, într-o zonă de cîmpie, au în general un plan regulat, de o anumită simetrie, determinată de necesitatea asigurării unor cît mai bune calități defensive, în timp ce în cazul celor ridicate în zona muntoasă planul este influențat și urmează configurația terenului.

Primele, în ordine cronologică, dintre fortificațiile ce ne preocupă pot fi considerate fortificația din colțul sud-vestic al castrului Drubeta și cetatea Grădeț, pentru amîndouă fiind propusă o datare în prima jumătate a secolului al XIII-lea³². Planul acestor două construcții³³ prezintă o serie de caracteristici comune, ambele avînd o incintă cu un traseu polygonal neregulat apropiat de forma ovală, determinat de traseul vechiului zid al castrului roman, folosit în parte, la Drubeta, sau de particularitățile terenului la Grădeț, și avînd în interior un turn pe plan circular, asemănător cu un donjon. Analogii foarte apropiate s-ar putea găsi acestui plan în cetatea de la Petric, în sudul Serbiei³⁴ – avînd o incintă polygonală neregulată, cu un turn pe plan circular la mijloc și unul pătrat la o extremitate – sau la cetatea Gradište de lingă Sekurić din Serbia Centrală³⁵ – cu plan oval neregulat, un turn cilindric în centru și unul semicircular la o extremitate. Se ridică însă problema dacă poate fi vorba aici de o influență sau dacă, în fiecare din cazuri, a fost adoptată în mod independent soluția cea mai adecvată condițiilor și necesităților, cu atît mai mult cu cît data ridicării cetă-

³¹ A. Deroko, *Srednjevekovni gradovi u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji*, Beograd, 1950, p. 158, fig. 166; p. 157, 160, fig. 170.

³² M. Davidescu, *op. cit.*, p. 14–23, 26–32.

³³ *Idem*, p. 18–20, fig. II; p. 28–30, fig. IV.

³⁴ A. Deroko, *op. cit.*, p. 173, fig. 183 – cetate existentă la începutul secolului al XIV-lea.

³⁵ „Arheološki spomenici i nalazišta u Srbiji”, II, p. 90–91, fig. 35.

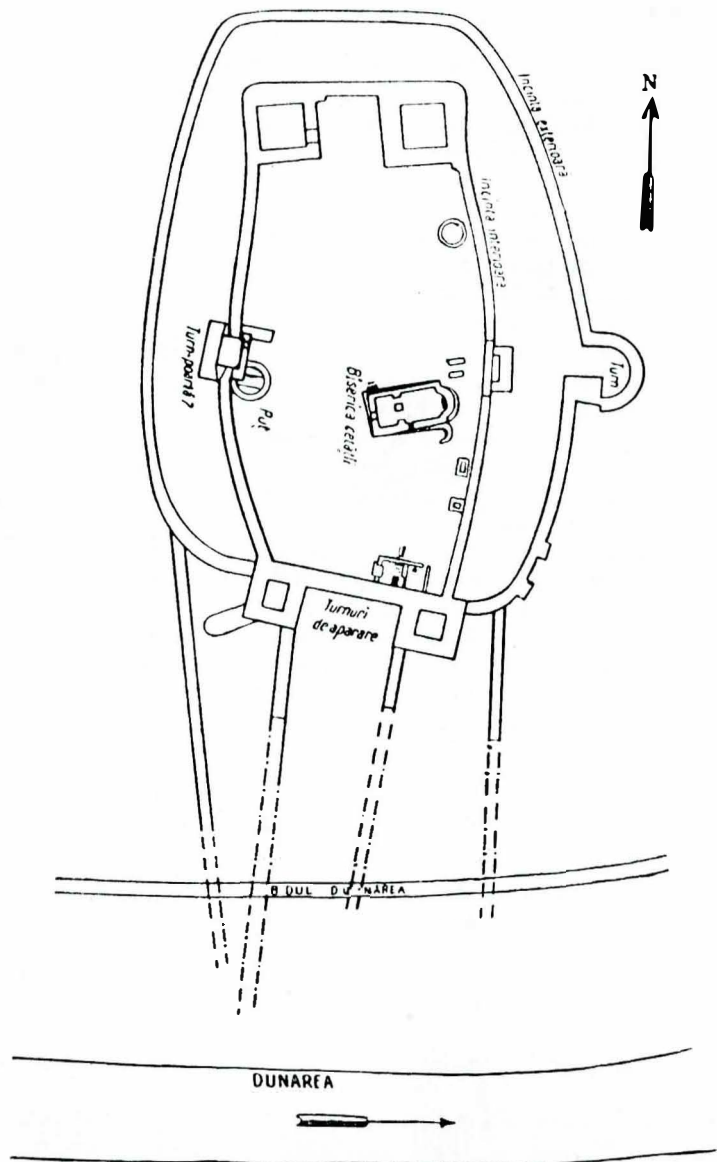
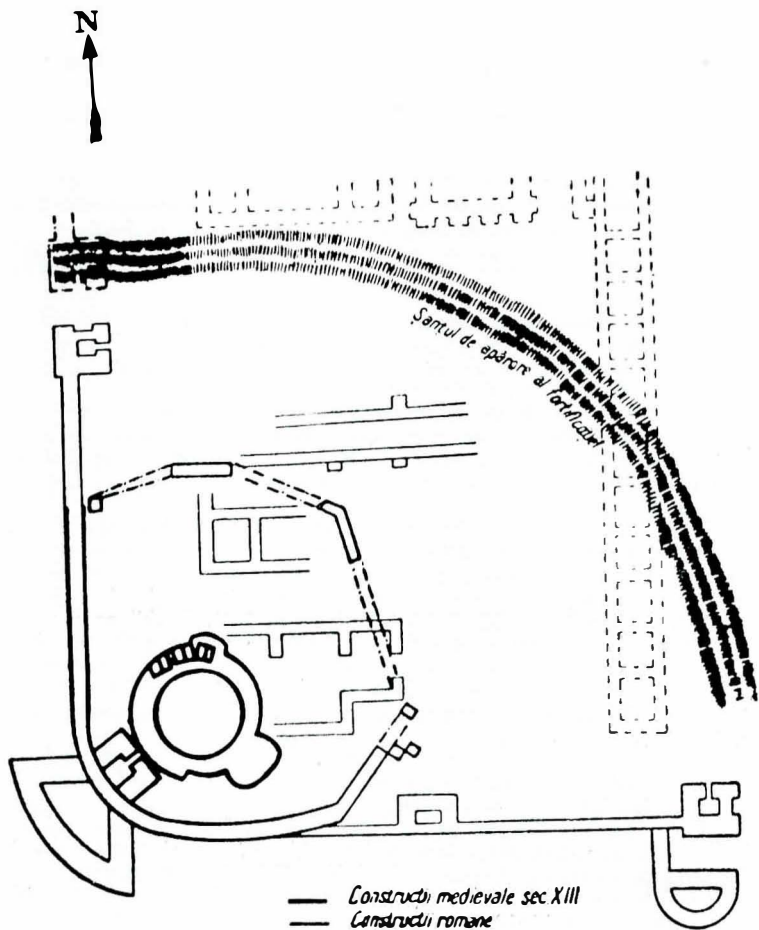

Fig. 1. Planul cetății medievale a Severinului (după M. Davidescu).

Fig. 2. Planul fortificației poligonale din colțul de sud-vest al castrului Drubeta (după M. Davidescu).

șilor sirbești, necercetate arheologic, nu este exact precizată. Chiar așa, analogia amintită cu edificii dintr-o zonă relativ apropiată și aflată într-o strânsă legătură cu cea a Porților de Fier dunărene merită să fie reținută³⁶. O anumită apropiere se poate face și cu cetatea Breaza (Făgăraș). Aceasta datează însă dintr-o perioadă puțin mai târzie (ultima parte a secolului al XIII-lea – începutul secolului al XIV-lea³⁷), astfel că ar trebui presupusă mai curînd o influență a fortificațiilor severinene asupra acesteia din urmă.

Un element pe care trebuie însă în mod sigur să îl legăm în cazul nostru de tradiții bizantino-balcanice sînt turnurile cilindrice ale cetăților amintite. Aceste turnuri, caracteristice arhitecturii militare romane și bizantine³⁸, preluate și de lumea musulmană³⁹, sînt întîlnite și în Occident în ultimii ani ai secolului al XII-lea și la începutul secolului al XIII-lea, datorită influențelor venite din Orient în urma cruciadelor⁴⁰. În Ungaria însă ele apar foarte tîrziu, abia în secolul al XIV-lea⁴¹, în timp ce în lumea balcanică le întîlnim în secolele XI-XIV, în fortificații bizantine sau care continuă tradiția bizantină, ca de exemplu la Mezek⁴² și Oustra⁴³ în Bulgaria, sau la numeroase cetăți din Iugoslavia⁴⁴ dintre care amintim pe cele mai vechi, datînd din secolul XII sau XIII: zidurile de incintă ale „Cetății de sus” de la Belgrad, cetățile Svrlijig, Rudnik, Zemun, sau „Gorni saraj” de la Ohrida.

Probleme mai dificile ridică cetatea Severinului. Cercetările efectuate de Muzeul Porților de Fier începînd din anul 1965, ce reiau săpăturile începute de A. Bărcăcilă în 1936⁴⁵, au putut da posibilitatea propunerii unei periodizări a principalelor faze de construcție. Incinta interioară aproximativ rectangulară, cu turnuri pătrate la colțuri, a fost datată de autorul actualelor cercetări – aflate încă în curs – în secolul al XIII-lea, incinta exterioară, cu turnul semicircular de pe latura de est, în prima parte a secolului al XV-lea, imediat după 1420, iar zidurile – numai în parte păstrate – ce prelungesc incinta spre sud, către mijlocul secolului al XV-lea, poate în timpul în care lancu de Hunedoara era ban de Severin, în afara acestor faze fiind sesizate și transformări mai mici⁴⁶. Carac-

³⁶ Unele fortificații occidentale sau central-europene, cum ar fi cetățile germane Godesberg (C. Schuchhardt, *Die Burg im Wandel der Weltgeschichte*, Berlin, 1930, p. 255–6, fig. 244), Henneberg (*idem*, p. 253, fig. 241) sau Münzberg (*idem*, p. 253, fig. 327) au incinta pe un plan neregulat și un donjon central; acesta este însă diferit – mult mai masiv – iar structura castelelor și construcțiile din interiorul incintei se deosebesc mult de cele ce ne preocupă.

³⁷ Thomas Nägler, *Cercetările din cetatea de la Breaza (Făgăraș)*, în „Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări”, vol. 14, Arheologie-istorie, Sibiu, 1969, p. 99, 114–115.

³⁸ Se poate aminti exemplul mării majorități a turnurilor din diferite etape de construcție ale fortificațiilor de la Niceea (A. M. Schneider, W. Karnapp, *Die Stadtmauer von Iznik (Nicaea)*, Berlin, 1938, p. 1 și urm.), sau al unor turnuri ce flanchează intrări ale incintei exterioare de la Angora (G. de Jerphanion, *La citadelle byzantine d'Angora*, în „Mélanges d'archéologie anatolienne”, Beyrouth, 1928, p. 144 și urm. pl. CV-1, CXIII-1).

³⁹ Vezi de exemplu castelele califilor omayyazi sau abhasizi – cf. *Encyclopédie de l'Islam, Nouvelle édition*, Leyden, Paris, tom. I („Architecture”, red. K. A. C. Crenwell), p. 633, fig. 5, p. 637, fig. 8.

⁴⁰ Pentru influențele primite de arhitectura militară a cruciaților în Orient din partea tradiției romane și bizantine, vezi G. Rey, *Étude sur les monuments de l'architecture militaire des Croisés en Syrie*, Paris, 1871, p. 12–17, pl. II, III, IV, V, VII, XII, XIII – cetățile Margat (Markab), „le Krak des Chevaliers” (Kalaat-el-Hour), Saone (Kalaat-Sahioun), Beaufort (Schekif-Amoun), care au și turnuri semicilindrice; pentru apariția cetăților pe plan rectangular cu turnuri și donjoane cilindrice în Franța – vezi P. Heliot, *La genèse des châteaux de plan quadrangulaire en France et en Angleterre*, „Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France”, 1965, p. 238–255; pentru Germania vezi C. Schuchhardt, *loc. cit.*

⁴¹ Bako Géza, *Elemente locale și răsăritene în arhitectura militară a epocii feudale timpurii din Transilvania*, în „Studii și articole de istorie”, III, 1961, p. 63.

⁴² A. Rașenov, *Krepostta pri Mezek*, în „Izvestiia na Arheol. Institut”, Sofia, XI, nr. 1, 1937, p. 171–179.

⁴³ D. Conțev, *Le château médiéval Oustra dans les Rhodopes*, în „Byzantinoslavica”, XXV, nr. 2, 1964, p. 254–260.

⁴⁴ A. Deroko, *op. cit.*, p. 103–104, fig. 84; p. 144 și fig. 137–138, p. 139; p. 144 și fig. 161 – p. 153, p. 157 și fig. 170 – p. 160, fig. 205.

⁴⁵ Al. Bărcăcilă, *Cetatea medievală a Severinului. Început de cercetări arheologice*, „BCMI”, XXX, 1937, p. 149–165; *idem*, *Cetatea medievală a Severinului*, București, 1937, 23 p. + XIV pl. (extras din volumul „Omăgiu lui C. Kirilescu”, 1936); *idem*, *Cetatea Severinului. Raport sumar cu rezultatul săpăturilor din 1938 și 1939*, „BCMI”, XXXII, 1939, p. 74–88.

⁴⁶ M. Davidescu, *Cetatea Severinului*, în „B.M.I.”, an XXXIX, nr. 3, 1970, p. 9–14.

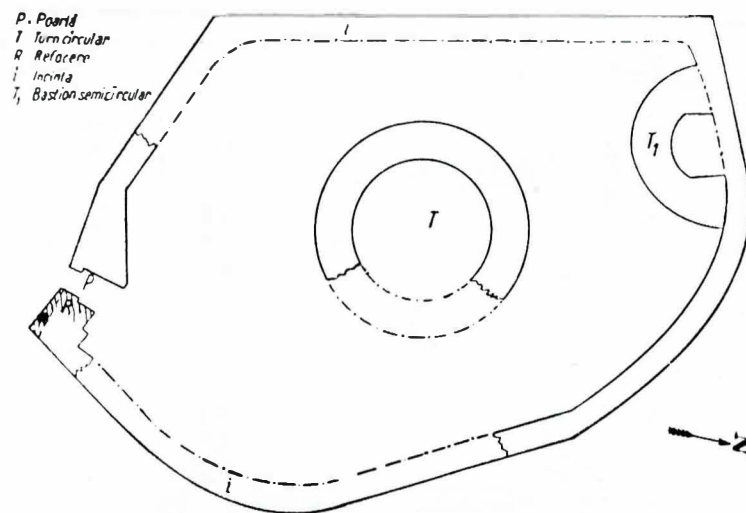

Fig. 3. Planul cetății Grădeșului (după M. Davidescu).

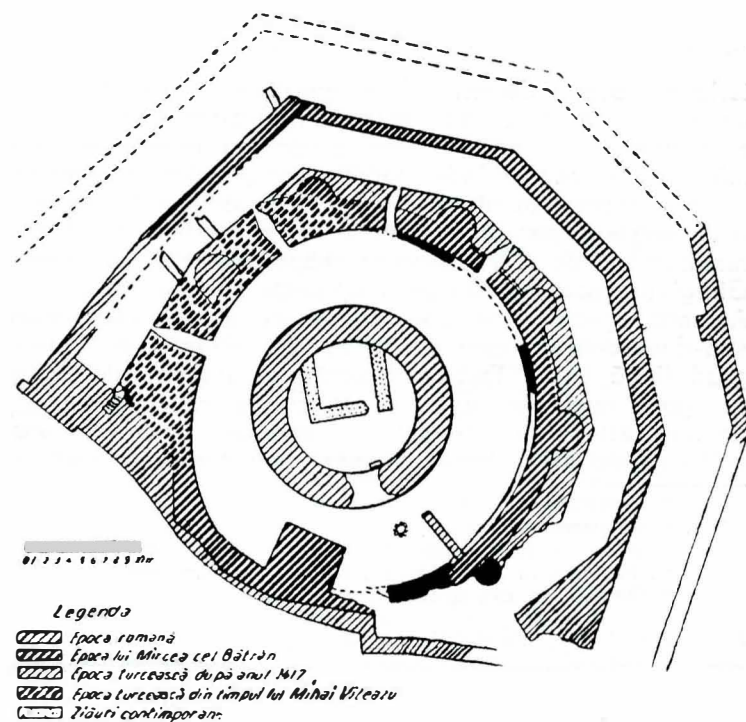

Fig. 4. Planul cetății Turnu Măgurele (după Gr. Florescu).

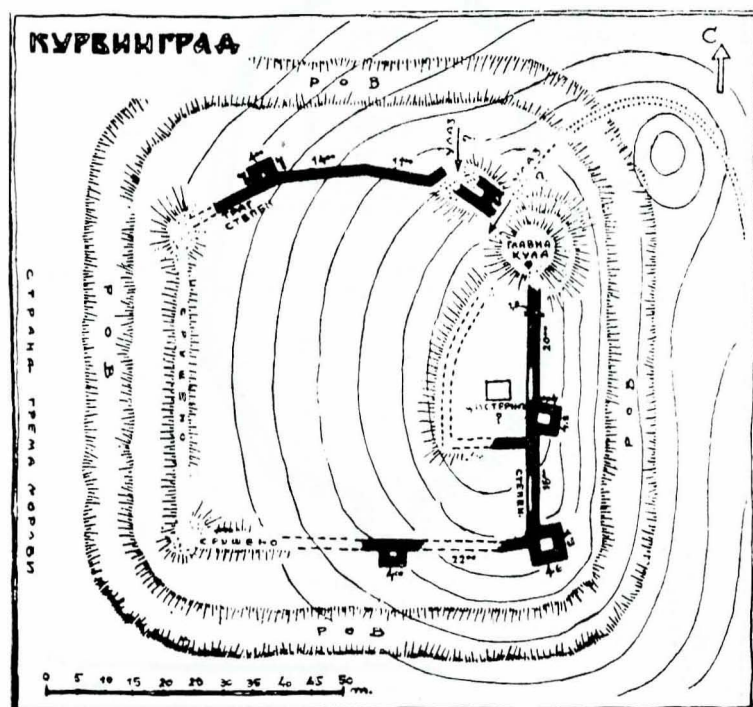

Fig. 5. Planul cetății Kurvingrad (după A. Deroko).

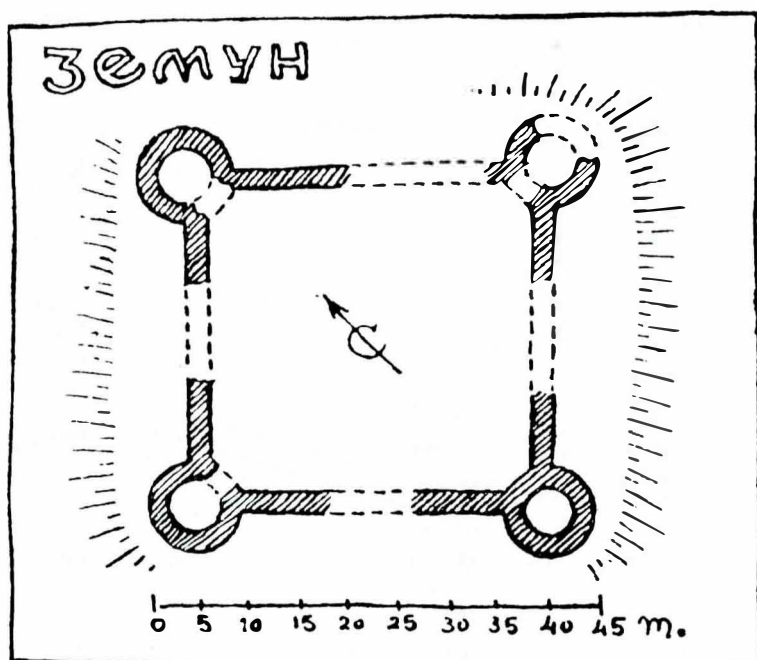

Fig. 6. Planul cetății Zemun (după A. Deroko).

terizarea cetății Severinului ca aparținând „unui tip străin arhitecturii militare mai vechi din Transilvania și Țara Românească” și părind „mai curind un produs al artei militare apusene”,⁴⁷ îndreptățită pentru incintele exterioare, care reprezintă ultimele faze ale cetății, nu ni se pare însă potrivită pentru fortificație în ansamblul ei. A fost remarcată și de V. Vătășianu o „vagă analogie” cu cetatea Giurgiului, caracterizată prin influențe specific bizantine⁴⁸. Anumite apropieri se pot face și cu planul unor cetăți sud-dunărene, ca cele de la Siștov⁴⁹, Vidin⁵⁰ sau Kurvin-grad lângă Niș⁵¹. Trebuie amintite și asemănările ce se pot găsi între tehnica de construcție și aspectul turnului de nord-est de la Severin și o serie de turnuri ale unor cetăți (avind însă planuri diferite, determinate de particu-

⁴⁷ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 210–211.

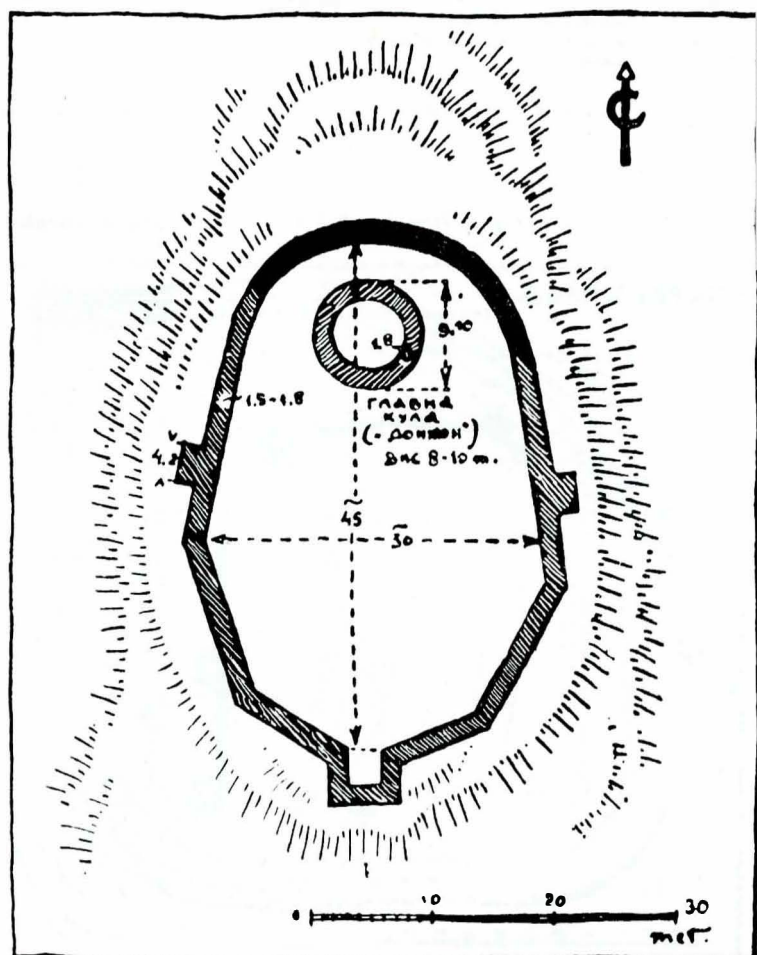
⁴⁸ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 210.

⁴⁹ V. Vălov, în „Arheologia”, IV, 1962, nr. 4, p. 7, fig. 1.

⁵⁰ St. Mihailov, în „Arheologia”, III, 1961, nr. 3, p. 1–8.

⁵¹ A. Deroko, *op. cit.*, p. 120, fig. 108.

Fig. 7. Planul cetății Petrč (după A. Deroko).

laritățile terenului) din Serbia, în special cu turnul cetății Stalać, ca și cu turnuri din fortificațiile mănăstirilor Ravonica și Resava⁵² sau ale cetăților din Vojvodina: Vršacka Kula, Slankamen și Vodnička Kula de la Fruška Gora⁵³. Aceste analogii, ce se pot găsi în lumea balcanică unor elemente ale planului sau structurii cetății Severinului, sînt întărite și de existența, în incinta acesteia, a bisericii – datînd probabil de la sfîrșitul secolului al XIII-lea sau începutul secolului al XIV-lea – ale cărei caracteristici de plan și tehnică constructivă denotă o puternică asemănare cu lăcașuri similare sud-dunărene, în special cu cele de pe colina Trapezița din Tîrnovo⁵⁴, sau de prezența ceramicii smălțuite sgratitate de tradiție bizantină, găsită din abundență în săpăturile din cetate⁵⁵.

Încercînd să atribuim elementele de caracter bizantino-balcanic din arhitectura cetății Severinului unei sau unor anumite perioade din zbuciumata ei istorie marcată de succesiunea mai multor stăpîniri⁵⁶, ne lovim de certe dificultăți. Cercetările vor mai continua destulă vreme și a face prea multe supoziții în actualul lor stadiu este prematur și imprudent. Se pune întrebarea cine a construit prima incintă de la Severin, iar în fixarea cronologiei absolute a acesteia trebuie să ținem seama și de fortificația de pămînt și lemn ale cărei resturi – reprezentînd primele întărituri pe acel loc – au fost recent descoperite. Va trebui clarificat ce anume se poate atribui îndelungatelor perioade de stăpînire românească a cetății, care, începînd de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, se întind în cea mai mare parte a secolului XIV și în primele două decenii ale veacului următor, și de care, pe drept cuvînt, a fost legată și ridicarea bisericii (mai exact a bisericilor supra-puse) din incintă⁵⁷. În orice caz, elementele de caracter bizantino-balcanic existente în arhitectura cetății Severinului se pot explica, chiar în cazul că apar în construcții din timpul stăpînirii ungare, prin folosirea unor constructori familiarizați cu tehnica sud-dunăreană; nu trebuie uitat că anumite regiuni din nordul Serbiei, apropiate de Severin, aflate în perioada ce ne preocupă în limitele regatului ungar, reprezintă o zonă de puternice interferențe culturale, în care elementul de caracter balcanic poate fi considerat predominant.

Anumite caracteristici aparțin în cadrul fortificațiilor din Țara Românească le prezintă cetatea Turnu de lângă Turnu Măgurele. Aspectul planului ei a fost determinat de existența anterioară, pe locul respectiv, a unei incinte circulare, avînd la anumite intervale mici turnulețe masive cu diametrul de cca 2 m, din epoca romană tîrzie, datată – pe baza unor considerente istorice, de tehnică constructivă ca și a unor fragmente ceramice – în secolul IV e. n.⁵⁸. Incinta miciei cetăți medievale e ridicată deasupra celei romane, urmîndu-i planul și depășind grosimea zidului. Împrejur se află un șanț urmînd un traseu poligonal, ai cărui pereți sînt căptușiți cu ziduri, cel din interior, ridicat cu cca 2 m deasupra nivelului de călcare alăturat, formînd de fapt o primă linie de rezistență. În interior se află un turn central de plan circular⁵⁹. În cadrul cetății medievale, amintită documentar la 1394, dar care poate să fi fost construită cu cîțiva ani mai devreme, au fost deosebite – în urma săpăturilor din 1936–1945, prin analiza tehnicii și a celorlalte elemente constructive – mai multe etape: cetatea construită în timpul lui Mircea cel Bătrîn pe locul celei romane și o serie de transformări și refaceri turcești, probabil în trei faze (în jurul anului 1395, după 1417 și la sfîrșitul secolului al XVI-lea, toate legate de principalele evenimente istorice din viața cetății). Desigur că o reluare a cercetărilor ar fi necesară aci pentru a aduce și alte argumente de natură arheologică pentru precizarea etapelor de construcție propuse în mod

⁵² Vezi A. Deroko, *op. cit.*, p. 68, pl. VII; p. 144–145, 150, fig. 144–146; p. 133, 138, fig. 133; p. 136–137, fig. 131.

⁵³ A. Deroko, *op. cit.*, p. 157, 160, fig. 169; p. 157, 159, fig. 164; p. 157, fig. 163.

⁵⁴ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 134–135.

⁵⁵ Al. Bărcăcilă, *op. cit.*, în „BCMI”, XXX, 1937, p. 160–161, fig. 24–26; M. Davidescu, *op. cit.*, p. 9.

⁵⁶ Șt. Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965, p. 19–49.

⁵⁷ M. Davidescu, *op. cit.*, p. 10.

⁵⁸ Gr. Florescu, *Cetatea Turnu (Turnu Măgurele)*, în „Revista Istorică Română”, XV, 1945, IV, p. 450.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 447, 454.

judicios și cu deosebită prudență de Gr. Florescu. Vom examina fortificația în ansamblul ei, cu atât mai mult cu cât probabil și refacerea cetății, cel puțin în prima etapă de stăpânire turcească, va fi fost tot opera localnicilor⁶⁰. Ca și elementele de tehnică constructivă, planul a fost foarte mult influențat, după cum am văzut, de fortificația romană preexistentă, căreia i se datorează caracterul său particular ca și relativa sa regularitate și simetrie. De aceea încercările de a apropia acest plan de cel al altor fortificații (de cea cu incintă poligonală și turn circular din Drubeta sau de cetatea Grădeț⁶¹) sînt justificate doar în măsura în care se caută analogii pentru turnul central, cilindric, adăugat ulterior, după cum au arătat cercetările din incinta cetății Turnu, poate urmînd exemplul nu atît al cetăților mai sus amintite, care probabil își încetaseră existența, cît eventual cel al unor fortificații sud-dunărene ca Petric sau Gradiște lingă Sekuric⁶². Și alt element caracteristic tradiției romane și bizantine, răspîndit atît în Orient și Asia Mică cît și în Balcani, anume turnulețele masive ce mărginesc zidul interior al cetății, este aci în mod sigur preluat direct de la vechea fortificație romană. Asupra turnurilor cilindrice am avut ocazia să ne oprim mai sus. La data construcției celui de la Turnu Măgurele, răspîndirea lor era mare atît în Balcani⁶³ cît și în Transilvania⁶⁴. Poate fi însă socotit ca un element de veche tradiție romană și bizantină dublarea incintei prin zidul ce mărginește în interior șanțul de apărare⁶⁵.

Probabil contemporană cu cetatea Turnu, cetatea Giurgiului, ridicată de Mircea cel Bătrîn, nu a avut pe locul ei vreo fortificație anterioară. Wavrin⁶⁶ o descrie ca avînd patru laturi, iar în colțuri turnuri pătrate, de aceeași înălțime cu curtilele, lipsite de ieșiri în partea de jos și prevăzute la partea superioară cu galerii de lemn. Între castel și mal mai existau două curtile de zid avînd la capete turnuri asemănătoare. Planul se apropie într-o anumită măsură de cel al incintei interioare a cetății Severinului⁶⁷. Asemănări în acest sens se găsesc la sudul Dunării; de altfel planul rectangular cu turnuri de colț, trăgîndu-și originea din cel al castrelor romane, fusese preluat și răspîndit de bizantini⁶⁸. Wavrin făcea o serie de apropieri cu cetatea de la Turtucaia și amintea, la Nicopole, ziduri ce legau cetatea de malul Dunării, ca și la Giurgiu⁶⁹. O serie de analogii se pot stabili cu cetățile de la Siștov⁷⁰ sau Vidin⁷¹. În ținuturile sirbești⁷² au plan rectangular, însă cu turnuri rotunde, fortificațiile de la Zemun (secolele XII-XV), Kupinik (secolul XIV), plan rectangular cu turnuri pătrate avînd cetatea de la Ram, din secolele XII-XIV. Amenajări din lemn la partea superioară a turnurilor se întîlnesc în Serbia, de exemplu la cetatea Belgradului⁷³. Elementele bizantino-balcanice de la Giurgiu nu ne surprind, ținînd seama de legăturile permanente cu sudul Dunării (de pe malul sudic al fluviului provine chiar și piatra de construcție)⁷⁴; ele nu se vădese numai în detaliile de plan sau în înfățișarea fortificațiilor, dar și în ceea ce privește tehnica construcției⁷⁵.

⁶⁰ După cum s-a arătat (H. Chircă, C. Bălan, *O inscripție din 1397-1398 privitoare la stăpînirea turcească de la Turnu*, în „SMIM”, III, 1959, p. 359-365) „subașa” cetății trebuie să fi fost un localnic din tabăra filo-turcă.

⁶¹ M. Davidescu, *op. cit.*, p. 22.

⁶² Vezi notele 34-35.

⁶³ Vezi mai sus notele 42-44.

⁶⁴ La cetățile Breaza (Thomas Năgler, *op. cit.*, p. 93-99, 114, pl. I), Sibiel (A. Decei, *Cetatea Salgo de la Sibiel - jud. Sibiu*, Sibiu, 1942), Bologa etc.

⁶⁵ Cf. G. Rey, *op. cit.*, p. 14-15.

⁶⁶ *Călători străini despre țările române*, I, București, 1968, p. 103-104.

⁶⁷ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 210.

⁶⁸ În legătură cu apariția acestui tip de plan în apusul Europei, vezi P. Héliot, *op. cit.*, p. 250-252.

⁶⁹ *Călători străini*..., p. 103.

⁷⁰ V. Vălov, în „Arheologia”, IV, 1962, nr. 4, p. 7, fig. 1.

⁷¹ St. Mihailov, în „Arheologia”, III, 1961, nr. 3, p. 1-8.

⁷² Vezi A. Deroko, *op. cit.*, p. 157, 160, fig. 170; p. 158, fig. 166; p. 134-135, fig. 128-129;

⁷³ *Ibid.*, p. 58-59, fig. 47, pl. V.

⁷⁴ Vezi Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 440.

⁷⁵ Fapt subliniat și de V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 209, care presupune că „meșterul care l-a proiectat să fi venit din sud, din Peninsula Balcanică sau din Asia Mică”.

În privința planului cetăților de la Dunăre trebuie avut în vedere faptul, care a mai fost de altfel subliniat pe parcurs, că — acesta fiind determinat direct de necesitățile funcționale — semnalarea unor analogii nu trebuie să ducă neapărat la concluzia unor împrumuturi dintr-o anumită zonă, cu atît mai mult cu cît aceste tipuri de plan au o largă răspîndire în diferite regiuni geografice. Merită să fie reamintită, în direcția ce ne preocupă, prezența planului regulat patrulater, cu turnuri de colț, în Moldova perioadei mușatine la Suceava sau la Cetatea Neamțului.

Cetățile construite în zona muntoasă prezintă, în privința planului, caracteristica folosirii maxime a particularităților terenului, comună unei întregi perioade din arhitectura militară medievală, care se manifestă cu pregnanță și în Peninsula Balcanică în secolele XIII-XIV⁷⁶. În aceste condiții, cînd ceea ce determină planul este în primul rînd configurația terenului, trebuie privită cu circumspecție încercarea de a căuta în forma planului diferite analogii.

În cazul cetății Poenari, elementele ținînd de tradiția constructivă bizantino-balcanică sînt însă evidente în ceea ce privește planul și structura cetății, cu curtilele urmînd conturul virfului și cu bastioanele semicirculare masive în interior în partea inferioară⁷⁷ — caracteristică evident balcanică de origine bizantină. Dacă turnul pătrat — primul nucleu al fortificației din acel loc — a fost comparat ca zidărie și aspect al elevației cu turnurile cetăților transilvănene din prima jumătate a secolului al XIII-lea⁷⁸, trebuie subliniat că apropieri în această privință se pot face la fel de bine și cu turnuri din Peninsula Balcanică. Vom aminti o serie de cetăți sirbești unde există și turnuri pătrate izolate sau făcînd parte dintr-un sistem de fortificații fără a se lega prin construcții de celelalte ziduri⁷⁹: Kovin,

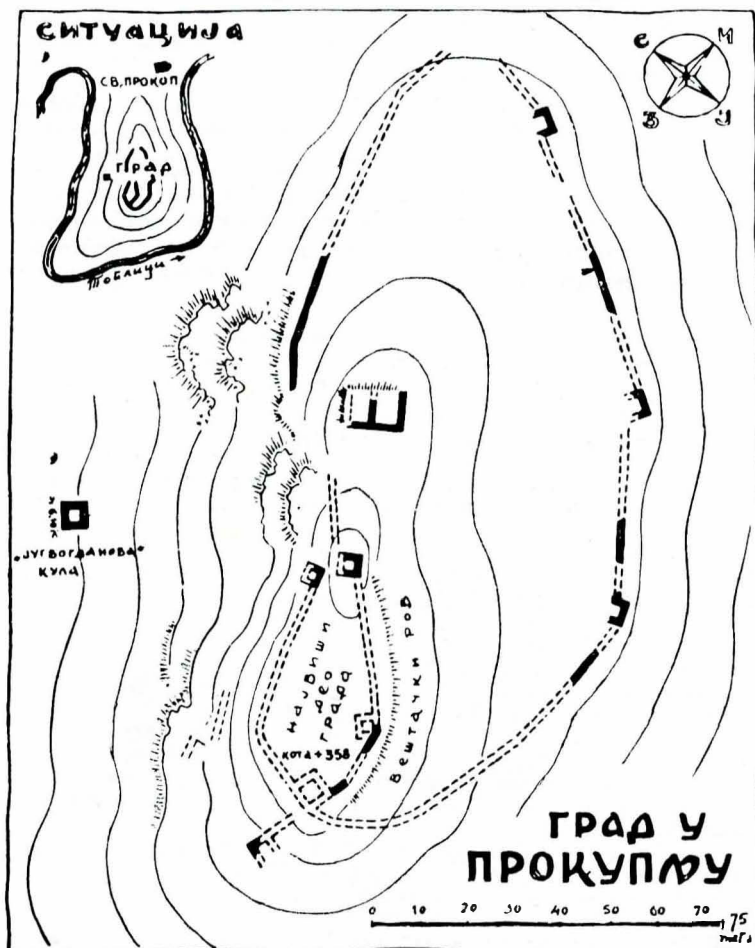
⁷⁶ Radu Popa (*La porte Nord de la forteresse byzantine de Păcuil lui Soare*, în „Dacia”, N.S. XI, 1967, p. 291) subliniază că marilor cetăți bizantine din secolele XI-XII le succed, ilustrînd procesul de descentralizare, micile fortificații situate pe înălțimi inaccesibile. Acest tip de fortificații este răspîndit extrem de mult în Serbia (vezi A. Deroko, *op. cit.*, p. 99-102; „Arheološki spomenici i nalazišta u Srbiji”, I, p. 35-66; II, p. 79-105).

⁷⁷ Turnuri semicirculare pline se întîlnesc în Orient, la castelul omayyad din sec. VIII de la Mshatta din Siria (*Encyclopédie de l'Islam*..., p. 635, fig. 5), în Asia Mică — la Niceea (A. M. Schneider, W. Karnapp, *op. cit.*, pass.), sau în Balcani (turnurile nr. 1 și 7 de la cetatea Mezek, vezi A. Rașenov, *op. cit.*, p. 174, fig. 158).

⁷⁸ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 131-132.

⁷⁹ Vezi A. Deroko, *op. cit.*, p. 116, fig. 103; p. 125-129, fig. 116; p. 133, fig. 125; p. 152, fig. 157; p. 152, fig. 158; p. 181 și fig. 190 - p. 179.

Fig. 8. Planul cetății Prokuplje (după A. Deroko).

Miliševac (Hisargik) lângă Prijepolje, Prokuplje, unde un turn cu planul pătrat se află pe o pantă a înălțimii, izolat, mai jos decât cetatea, Ivanovo Kula, Miloševa Kula, ambele cu o mică incintă adăugată se pare ulterior, sau Bihor în Muntenegru. Turnul pătrat de la Poenari își găsește însă cele mai apropiate analogii în donjoanele unor cetăți ale cnezilor români din Hațeg, cum ar fi cetatea Colțului, Mălăești sau Răchitova⁸⁰.

Serioase asemănări între fortificațiile din Țara Românească și cele din Peninsula Balcanică se întâlnesc în domeniul tehnicii construcției. Caracteristică fortificațiilor medievale din Bulgaria⁸¹ sau din Serbia⁸² este construirea zidurilor – groase de 1,5–3 m – din piatră brută (folosind uneori și cărămidă) legată cu mortar de var. Fundațiile – în cazul cetăților construite pe înălțimi – sînt puțin adînci, puse direct pe stîncă. Paramentul este alcătuit din blocuri de piatră brută puse astfel încît să formeze o margine lisă, în mijloc aflîndu-se un emplecton din piatră spartă și mortar alb. Pentru consolidarea zidurilor se folosesc birne de lemn groase de 10–20 cm, așezate longitudinal și transversal, alcătuiind adevărate rețele. O tehnică similară întîlnim la majoritatea cetăților din Țara Românească. Tot din piatră brută legată cu mortar, întărite cu birne de lemn, sînt ridicate zidurile incintei interioare ale cetății Severinului⁸³, turnul avînd la colțuri blocuri de piatră fățuită, la fel ca unele turnuri din Serbia⁸⁴. Aceeași tehnică este folosită și la zidurile cetății Giurgiu⁸⁵ și se întîlnește și la turnul pătrat și în partea inferioară a zidurilor incintei cetății Poenari. Anumite particularități prezintă acele fortificații care au fost ridicate pe locul altora din epoca romană sau romano-bizantină, unde vestigiile antice au putut influența întrucîtva tehnica de construcție și în care materialul vechilor construcții a fost refolosit. Este cazul fortificației poligonale din colțul castrului Drubeta, unde fața interioară a incintei era acoperită cu piatră fățuită scoasă din dărîmături, ca și, probabil, turnul rotund din mijloc, distrus în mare parte de turci⁸⁶, al cetății din Ostrovul Banului, ridicată în secolele XIII–XIV pe locul unei construcții bizantine din secolul al VI-lea⁸⁷, sau al celei de la Turnu Măgurele. Aici, zidurile ce mărginesc șanțul de apărare ca și zidul incintei interioare au paramentul din blocuri ușor fățuite (golurile fiind umplute cu pietre mici) și emplectonul din pietre mici și mortar cu petriș. Și la Turnu se întîlnește însă folosirea grinzilor de lemn pentru consolidarea zidurilor, la bastioane și în colțurile făcute de latura porții zidului din interiorul șanțului de apărare, iar în mijlocul turnului rotund pavajul e sprijinit pe o rețea de grinzi menită să-l apere de umezeală⁸⁸, element caracteristic tehnicii balcano-bizantine.

O tehnică întrucîtva deosebită de a cetăților amintite întîlnim la cetatea Poenari. Dacă partea inferioară a zidurilor incintei și bastioanelor semicirculare, datînd din secolul al XV-lea, este construită din piatră și mortar după sistemul descris mai înainte, de la o anumită cotă în sus părțile exterioare ale zidului sînt alcătuite din cărămidă (vreo trei alăturate), cu un emplecton din piatră spartă și

mortar, consolidat cu birne de lemn longitudinale și transversale, alcătuiind rețele așezate la intervale regulate. Fortificațiile din cărămidă erau frecvente în lumea bizantină, fiind apoi răspîndite și în Orientul musulman⁸⁹. La cetățile bizantine, cărămida, în asociație sau nu cu piatră, este frecvent folosită din perioada constantiniană și pînă tîrziu în secolul al XIII-lea⁹⁰. Asemănarea tehnicii de construire a zidurilor – avînd părțile exterioare de cărămidă și emplecton din piatră – de la Niceea, cu cea a zidurilor cetății Poenari este izbitoare. Mai aproape de țara noastră și de epoca construcției cetății Poenari, o factură asemănătoare o au, în Vojvodina, zidurile cetăților Bač, Morović, Bečej, Šaregrad, Ilok, Kupinik, datînd din secolul al XIV-lea⁹¹ (aici însă zidurile sînt numai din cărămidă, cu excepția unor detalii de tipul consolelor, a ancadramentelor de ferestre sau a unor nervuri ale bolților).

În Țara Românească, o tehnică apropiată este folosită la Tirgoviște la zidurile bisericii treflate a Curții domnești (începutul secolului al XV-lea), în unele părți ale beciurilor casei domnești (acestea poate ceva mai tîrzii) sau la turnul Chindiei, în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Cărămida mai apare și în unele porțiuni (reprezentînd poate prefaceri ulterioare) din zidurile cetății Grădeșului, în special în zona porții⁹².

Un alt element de tehnică constructivă de veche tradiție bizantină, prezent la numeroase fortificații din zona munților Balcani și Rhodopi, anume folosirea tencuirii cu straturi de mortar roșu, cuprinzînd praf de cărămidă, a pereților cisternelor, se întîlnește și la cetatea Poenari. Aici trebuie scoasă în evidență modalitatea de o deosebită originalitate a ridicării pereților acestei încăperi⁹³, din blocuri de piatră fățuită, ingenios îmbinate.

Am lăsat la urmă o altă categorie de fortificații – cele ale curților voievodale. Nu numai starea precară de păstrare face dificilă încercarea de găsire a unor analogii, dar și faptul că structura lor – ziduri împrejmuitoare întărite cu un turn – e prea simplă pentru a permite apropierea de eventuale exemple din alte părți. La Argeș, Curtea domnească este înconjurată și apărută de un zid de piatră, străjuit la intrare de un turn al cărui plan în faza sa veche n-a fost încă determinat în întregime⁹⁴, dar care prin tehnica zidăriei sale – straturi de piatră alternînd cu cite trei rînduri de cărămidă – este de factură balcanică de tradiție bizantină, avînd analogii la Niceea, Mezek, Matocina etc.

La Tirgoviște, zidurile groase de apărare, întărite cu două mici turnuri, ce înconjoară casa domnească în prima sa fază, au o formă foarte simplă, ceea ce face hazardată căutarea unor analogii. Modul de construcție al zidurilor se apropie însă de cel al unui zid descoperit la Giurgiu⁹⁵, avînd în parament, sporadic, cărămizi sau bucăți de cărămidă. Cît privește turnul Chindiei, principalul punct fortificat al Curții, datînd însă în forma sa inițială dintr-o perioadă ceva mai tîrzie – a doua parte a secolului

⁸⁰ V. Drăguț, *Vechi monumente hunedorene*, București, 1968, p. 23–25, 34 și fig. 3, 22; Radu Popa, *Cetățile din Țara Hațegului*, comunicare la Inst. de Arheologie (24 martie 1971).

⁸¹ D. Ţonchev, *Traits caractéristiques dans la construction des forteresses bulgares et byzantines aux temps féodaux*, „Byzantinoslavica”, XVI, 2, 1965, p. 265–269; idem, *Изучение особенностей строительств болгарских и византийских крепостей эпохи раннего феодализма*, în „Византийский вестник”, XVIII, 1961, p. 206; D. Ţonchev, în „Byzantinoslavica”, XXV, 2, 1964, p. 257–258; V. Vălov, în „Arheologia”, IV, 1962, nr. 4, p. 7–15; D. Ţonchev, *Opisanie na vânsite steni na krepostta Ĵepina*, „Izvestiia na Arheol. Institut”, Sofia, XXIX, 1966, p. 57–60; N. Anghelov, *Krepostni steni i porti na hălma Ĵarevej v gr. V. Tărnovo. Razkopki i proučvaniiia prez 1963 g.*, în „Izvestiia na Okrajniiia Muzei V. Tărnovo”, IV, 1966, p. 1–20.

⁸² A. Deroko, *op. cit.*, p. 82–83; Slobodan M. Nenadović, *Osvrt na način zidanja srpskih srednjovekovnih spomenika*, în „Zbornik zaštite spomenike kulture”, XV, 1964, p. 55–56, fig. 20.

⁸³ Al. Bărcăcilă, *op. cit.*, în „BCMI”, XXX, 94, 1937, p. 154.

⁸⁴ Despotova Kula de la m-rea Resava (A. Deroko, *op. cit.*, p. 150, pl. XVII), m-rea Ravanica idem, p. 138, fig. 133), Stalač (idem, p. 144, fig. 144), Fruška Gora (idem, p. 157, fig. 163) sau Vrška Kula (idem, p. 160, fig. 169).

⁸⁵ I. Barnea, P. Cernovodeanu, C. Preda, *Şantierul arheologic Giurgiu, „Materiale...”, IV, 1957, p. 228–229.*

⁸⁶ M. Davidescu, *op. cit.*, p. 19–20.

⁸⁷ Idem, p. 34–35.

⁸⁸ Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 447–454.

⁸⁹ Castelele califilor omayyazi de la Kasr-al-Hayr-al-Sharki sau Khirbat-al-Mafjar (*Encyclopédie de l'Islam...*, p. 633), ca și cel de la Djebel-Seis (K. Bush, *Le château omeyyade de Djebel-Seis*, în „Annales archéologiques de Syrie”, XIII, 1963, p. 141) sînt construite pînă la o anumită înălțime (cca 1,5 m) din piatră, iar în partea superioară din cărămidă.

⁹⁰ La Niceea, turnurile ridicate în secolul al III-lea au părțile exterioare din cărămidă și emplectonul din piatră și mortar (A. M. Schneider, W. Karnapp, *op. cit.*, p. 12–14 și fig. 6). Cărămida e folosită aici în același mod și în lucrări din secolele IV, VIII, IX, XI, ca și la o serie de turnuri ridicate în perioada lascaridă, la începutul secolului al XIII-lea, care au la bază zidărie de piatră (*op. cit.*, p. 19, pl. 9, 27, 29, 30).

⁹¹ D. Bošković, R. Smit, *Srednjevekovni gradovi u Vojvodini*, Novi Sad, 1939, p. 19–20, pl. III–2, 3, 4; V–1, 2, 3; VI–1, 2; VII–2, 3; VIII–1, 4; pentru folosirea cărămizii în construcțiile sirbești vezi și Slobodan M. Nenadović, *op. cit.*, p. 54–55. Trebuie remarcat că în Transilvania folosirea cărămizii la zidurile fortificațiilor se răspîndește – și într-o tehnică diferită – abia spre mijlocul și mai ales în a doua jumătate a secolului al XV-lea (V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 263).

⁹² M. Davidescu, *op. cit.* p. 31–32.

⁹³ Vezi Gh. I. Cantacuzino, Olga Băzu, *Date noi cu privire la un element din arhitectura cetății Poenari, recent descoperit*, în „BMI”, an XXXIX, nr. 4, 1970, p. 66–68; Gh. I. Cantacuzino, *Cetatea Poenari în „SCIV”*, 22, nr. 2, 1971, p. 276.

⁹⁴ N. Constantinescu, *Cercetarea arheologică de la Curtea domnească din Argeș*, 1967, în „Muzeul Pitești. Studii și comunicări”, I, 1968, fig. 2–3 și p. 128–131.

⁹⁵ I. Barnea și colab., *Şantierul arheologic Giurgiu, „Materiale...”, IV, 1957, p. 229–230.*

al XV-lea — forma sa aparte a fost condiționată de biserica treflată, al cărei zid apusean îi forma latura răsăriteană. Tehnica de construcție a zidurilor sale, din cărămidă cu emplecton de piatră și mortar, întărite cu grinzi de lemn, este — după cum am mai arătat — de veche tradiție bizantină.

În ceea ce privește fortificațiile Curții domnești din București, stadiul actual al cercetărilor pare să indice că e vorba mai curînd de o întărire a zidurilor de piatră ale casei din secolul al XV-lea; zidul de cărămidă, gros de 0,80 m, înconjurat de un șanț și delimitînd un spațiu dreptunghiular de cca 14×10 m, datat în urma recentelor cercetări la sfîrșitul secolului XIV — începutul secolului XV⁹⁶, pare a reprezenta mai curînd o clădire întărită decît o fortificație în adevăratul înțeles al cuvîntului. Este prematur să ne pronunțăm în privința identificării lui cu o cetate situată pe Dimbovița.

Trebuie avute în vedere, în această analiză, mărturiile scrise privitoare la chemarea în Țara Românească, pentru diferite lucrări de construcții, a unor meșteri transilvăneni, în a doua jumătate a secolului al XV-lea⁹⁷.

Căutînd să distingem elementele de caracter sud-est-european în fortificațiile medievale din Țara Românească am urmărit tehnica constructivă, planul și celelalte caracteristici ale fortificațiilor în sine, fără să ne oprim asupra construcțiilor de altă natură sau a vestigiilor arheologice existente în perimetrul acestor fortificații. Dacă ne referim la bisericile aflate în incinta unor cetăți ca Severinul sau a unor curți domnești ca cele de la Argeș sau Tirgoviște, caracterul vădit bizantino-balcanic al acestora și asemănările cu monumente similare din Macedonia, Serbia sau Bulgaria au fost în mod repetat subliniate⁹⁸.

Numeroase materiale arheologice scoase la iveală de săpături în fortificațiile amintite — ne referim în primul rînd la ceramică — vădesc și ele o orientare spre regiunile sud-dunărene. În diferite locuri, la Turnu Severin, în cetate sau în fortificația din castru⁹⁹, la Grădeț¹⁰⁰, Turnu Măgurele¹⁰¹ sau Giurgiu¹⁰², ca și în curțile domnești de la Argeș¹⁰³ sau Tirgoviște¹⁰⁴ se întîlnește un număr mare de fragmente ceramice smălțuite cu decor sgrafitat de tradiție bizantină sau reprezentînd modele preluate de meșterii locali sub influența acestei tradiții. La Poenari, într-o zonă depărtată de Dunăre, ceramica de uz casnic caracteristică cîmpiei Dunării (Coconi, Zimnicea) este foarte frecventă, reprezentînd marea majoritate a fragmentelor descoperite¹⁰⁵. Elementele de tradiție balcano-bizantină preluate de ceramica din Țara Românească reprezintă desigur o caracteristică generală a culturii materiale a acestei perioade (nu ne referim numai la materialul din incinta fortificațiilor), dar prezența lor în ambianța ce ne preocupă poate să întărească analogiile care se pot găsi la sud de Dunăre cetăților și celorlalte construcții de apărare.

Analizarea elementelor de caracter bizantino-balcanic existente în fortificațiile medievale din Țara Românească permite o mai bună plasare a lor în cadrul mai larg al culturii materiale a acestor regiuni. Ele sînt uneori, din motive ce au fost arătate, mai greu de sesizat decît în alte domenii, însă existența lor este evidentă.

⁹⁶ Panait I. Panait, *Cetatea Bucureștilor în secolele XIV—XV*, în „Revista Muzeelor”, nr. 4, 1969, p. 310—318.

⁹⁷ Meșteri constructori sau dulgheri erau ceruți brașovenilor de Vlad Țepeș (Hurmuzaki-Iorga, XV—1, p. 49, 95) sau de Basarab cel Tânăr (I. Bogdon, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească în secolele XV—XVII*, București, 1905, p. 177), iar Vlad Călugăru, care intenționa să ridice la Tirgoviște un castel sau un palat, chemase pe meșterul sibian Michel (Paul Cernovodeanu, *Un meșter constructor sas la Tirgoviște, în 1494*, în „Studia Valachica”, Tirgoviște, 1970, p. 225—236).

⁹⁸ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 134—135, 145 și urm.; Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. I, București, 1963, p. 69, 127, 130; *Istoria artelor plastice în România*, vol. I, București, 1968, p. 107, 152—153.

⁹⁹ Al. Bărcăcilă, *op. cit.*, în „BCMI”, XXX, 94, 1937, p. 160—161, fig. 24—26; M. Davidescu, *op. cit.*, p. 21—22.

¹⁰⁰ M. Davidescu, *op. cit.*, p. 31.

¹⁰¹ Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 450, 463.

¹⁰² I. Barnea și colab., *op. cit.*, p. 232—233, fig. 12, 13.

¹⁰³ Vezi „BCMI”, X—XVI, 1917—1923, pl. XI.

¹⁰⁴ N. Constantinescu, *Contribuții arheologice asupra Curții domnești din Tirgoviște*, sec. XIV—XVII, în „SCIV”, XV, 2, 1964, p. 234, fig. 4—6.

¹⁰⁵ Gh. I. Cantacuzino, *Cetatea Poenari*, în „SCIV”, tom. 22, nr. 2, 1971.

Elementele balcano-bizantine din structura și mai ales din tehnica de construcție a cetăților Țării Românești ne pot duce la presupunerea participării la construirea lor, într-o anumită măsură, și a unor meșteri provenind din mediile culturale sud-dunărene. Prezența acestora putea fi necesară ținînd seama de insuficiența mînă de lucru specializată, în condițiile unei slabe dezvoltări urbane în perioada secolelor XIII—XIV și a puținei experiențe în domeniul construcției fortificațiilor de zid¹⁰⁶; ea este plauzibilă ținînd seama de multiplele relații economice, politice și culturale între regiunile de la nord și sud de Dunăre¹⁰⁷. În primul rînd însă trebuie să ținem seama de familiarezarea meșterilor locali cu experiența bogată în acest domeniu a unor regiuni cu care legăturile erau foarte strînse.

A fost subliniat în ultima vreme faptul că diferite elemente culturale purtînd amprenta confluențelor cu Europa sud-estică nu sînt neapărat împrumuturi, ci o dovadă „de conviețuire și de întrepătrundere culturală, pe baza marilor curenți populare ce străbat evul mediu”¹⁰⁸, cultura medievală românească înscriindu-se în cadre de cultură mai largi, ce cuprind un număr de popoare învecinate trăind o viață economică, socială și culturală asemănătoare.

Și în domeniul fortificațiilor, adaptarea creatoare la condițiile existente în Țara Românească, diferite într-o serie de aspecte față de cele din Balcani, a experienței din regiunile de la sud de Dunăre, a avut drept consecință apariția unor lucrări cu un specific aparte, a căror cunoaștere poate duce la o mai bună înțelegere a unor realități ale epocii ce ne preocupă, în regiunile dintre Carpați și Dunăre.

RÉSUMÉ

En étudiant les forteresses médiévales situées entre les Carpates Méridionales et le Danube, l'article se propose d'y déchiffrer — en dépit des difficultés engendrées par l'insuffisance des recherches archéologiques — les éléments de caractère byzantin.

Jusqu'au XIIIe siècle on ne connaît, entre les Carpates et le Danube, aucune forteresse en pierre, à l'exception des citadelles de Slon (IXe — Xe siècles).

Après un coup d'oeil sur les principaux types de fortifications médiévales de Valachie — qui se sont constituées en système défensif à la fin du XIVe siècle, au temps du voïvode Mircea l'Ancien — l'article s'occupe plus spécialement des forteresses à rôle stratégique, situées soit sur la ligne du Danube, soit au Nord, dans la région montagneuse.

En analysant le plan et la structure des citadelles de Severin, Turnu, Giurgiu, on peut signaler plusieurs ressemblances avec celles situées au sud du Danube, donc assez rapprochées dans l'espace.

Des similitudes évidentes avec les constructions défensives sud-danubiennes peuvent être constatées aussi dans la technique de la construction. Le système d'édification des murailles en pierre brute, renforcées par des poutres longitudinales et transversales, peut se rencontrer dans les fortifications de Valachie aussi bien que dans celles des régions bulgares ou serbes. Les murs en brique de Poenari, avec leur „emplecton” de pierre concassée, présentent des ressemblances frappantes avec certains édifices byzantins (par exemple, plusieurs tours des remparts de Nicée) ou avec des forteresses de Vojvodina. Le crépi en mortier rouge qui recouvre à l'intérieur les citernes des forteresses, dans les Balkans ou dans les Rhodopes, peut se rencontrer aussi à la citerne de Poenari.

Tous ces éléments de caractère byzantino-balkanique témoignent des relations et des influences réciproques d'ordre culturel qui ont existé entre les régions du nord et celles du sud du Danube, aussi bien en ce qui concerne les constructions de châteaux-forts que dans d'autres domaines.

¹⁰⁶ V. Vătășianu (*op. cit.*, p. 185) a subliniat acest fenomen în domeniul arhitecturii: „Pentru a compensa lipsa mîinii de lucru specializată, voievozii recurg adeseori la străini, cheamă meșteri din țările vecine... fapt care explică unele influențe... dar rolul acestor colaboratori străini și al acestor influențe a fost mult exagerat de cercetătorii noștri din trecut”. În aceeași problemă vezi și *Istoria artelor plastice în România*, p. 143.

¹⁰⁷ De altfel, în afara permanentelor legături și influențe culturale reciproce între Țara Românească și lumea balcanică (pentru influențele culturale primite de bulgari din Țara Românească, vezi de exemplu Stamen Mihailov, *Ktitorskiit portret v Kremikovskata manastirska țarkva v svetlinata na bălgaro-romănskite kulturni vrăzki prez XV v.*, „Arheologia”, II, 1960, 3, p. 23—29), a existat și o anumită migrație a populației de la sud de Dunăre, atît datorită unor persecuții religioase (vezi de exemplu A. Sacerdoțeanu, *Catarii de la Rm. Vilcii*, în „Mitropolia Olteniei”, 5—6, 1961, p. 317—330; Emil Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească*, I, pînă la 1385, „Romanoslavica”, XI, 1965, p. 237 și urm.) cit și în urma căderii acestor regiuni sub jugul otoman, la sfîrșitul secolului al XIV-lea, ceea ce reprezenta o posibilitate în plus pentru anumiți meșteri de a ajunge în regiunile noastre.

¹⁰⁸ P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 15.